

УДК 94 (477.74) "1918"

Пархоменко В.А.

Формування гетьманських військових частин в Одесі у 1918 році

Проблемі будівництва української армії періоду національно-демократичної революції 1917-1920 рр. у вітчизняній історіографії відведено важливе місце [1]. Але слід відмітити, що питання, пов'язане з формуванням української армії гетьманату П.Скоропадського на Півдні України, на жаль, не знайшло належного висвітлення.

Автор даної статті вже торкався цієї проблеми стосовно Миколаївщини [2]. Тепер ми ставимо собі за мету більш детально розкрити процес створення українських військових частин гетьманату в Одесі, яка була центром формування національної армії на Півдні України протягом 1917-18 рр.

29 квітня 1918 року, внаслідок державного перевороту, до влади прийшов гетьман П.П.Скоропадський. В оголошених у цей же день "Грамоті до всього українського народу" та "Законах про тимчасовий державний устрій України" зазначалося, що вся виконавча і законодавча влада в країні тимчасово належить гетьману України, який також ставав "верховним воєводою армії та флоту" [3]. Уряд П.Скоропадського продовжував працювати над формуванням української армії за планом, наміченим Центральною Радою. Передбачалося, що збройні сили України будуть складатися із 8 корпусів піхоти та 4-х дивізій кінноти. Але організація війська за часів гетьманату практично не вийшла поза межі підготовки офіцерських кадрів штабів корпусів та дивізій. Головна причина, яка гальмувала створенню національної армії, – це присутність на Україні австро-німецьких військ, командування яких не було зацікавлено в існуванні боєздатної, численної української армії, запевняючи гетьмана П.Скоропадського, що для охорони спокою в країні вистачить і німецьких військ.

Але праця по формуванню української армії, хоч і з оглядкою на реакцію німців, тривала. Військове міністерство гетьманату у травні 1918 р. очолив генерал О.Рагоза [4]. У роки Першої світової війни він командував 4-ю російською армією, зробивши невдалу спробу влітку 1916 р. прорвати німецький фронт біля Барановичів. Начальником Генерального штабу залишався ще з часів Центральної Ради полковник О.Сливинський. На Півдні України

планувалося сформувати 3-й армійський корпус (командир – генерал-майор О.І.Березовський), штаб і дивізії якого ще уряд УНР розпочав створювати в Одесі.

До складу 3-го корпусу входили 5-та (17-й Тираспольський, 18-й Поморський, 19-й Одеський, 20-й Дніпровський піхотні полки) та 6-та (21-й Єлисаветградський, 22-й Олександрійський, 23-й Запорізький, 24-й Херсонський полки) піші дивізії [5], а також 5-та і 6-та легкі гарматні бригади по 6 батарей кожна.

Одеса, в якій були розташовані штаби корпусу і 5-ї дивізії, стала центром по формуванню гетьманської армії на Півдні України. Основу залоги міста складала, переважно, офіцерські кадри 18-го Поморського та 19-го Одеського піших полків, а також 5-та легка гарматна бригада [6].

Піхотний полк повинен був мати 3 курені, а кожен курінь – 4 піші та 1 кулеметну сотні. Особовий склад полку за штатами, затвердженими П.Скоропадським 30 липня 1918 р., повинен був налічувати: 73 старшини (офіцери), 4 лікарів, 7 урядовців, 1 священика, 1206 козаків (солдатів). На озброєнні полк повинен був мати 820 гвинтівків, 174 карабіни, 12 кулеметів та 39 пістолетів [7].

В Одесі також знаходилися корпусне санітарне управління, управління корпусного інтендантства та управління гарматного інспектора корпусу. Згідно із наказом гетьмана від 24 травня 1918 р. міським отаманом Одеси був призначений генерал В.Мустафін [8]. А 14 липня частини Одеської залоги прийняли урочисту присягу на вірність гетьману та Українській Державі.

В період гетьманату штаб корпусу активно займається формуванням інженерно-технічних військ. Створюються залізничний та 3-й інженерний курені. Останній мав 3 саперні, телеграфну та навчальну сотні [9]. Крім цього, були також сформовані автомобільна рота, автомайстерня, автомобільний панцирно-кулеметний дивізіон та навчально-кадровий автокурінь.

Важливу роль у майбутній українській армії військово-міністерство П.Скоропадського відводило авіації. Для належної підготовки авіаційних кадрів у червні 1918 р. територія України була розподілена на 4 науково-кадрові повітроплавальні загони: Київсько-Полтавський, Чернігівсько-Волинський, Харківсько-Катеринославський та Одесько-Подільський [10]. Командував Одесько-Подільським повітрозагоном військовий старшина (підполковник) Г.Голубев. Для льотчиків колишньої царської армії, що бажали служити в українській авіації, в Одесі

було відкрито управління авіаційного дивізіону Херсонщини.

Всі повітрочастини на Півдні України склали Одеську авіагрупу, яка налічувала 60 аеропланів: по 10 розвідувачів, бомбардувальників, винищувачів та 30 тренувальних літаків [11].

Для належної підготовки авіаторів і техніків відновлює свою діяльність Одеська авіашкола. 14 жовтня 1918 р. П.Скоропадський затвердив її кадровий штат. Авіашкола повинна була мати 4 старшини, 20 козаків (серед них 1 писар, 4 мотористи, 1 кашовар) і два автомобілі (легковий та санітарний) [12].

В період гетьманату на Півдні України була створена морська піхота – корпус морської оборони узбережжя Чорного моря. Віце-адміралом Ю.Покровським був складений проект дислокації частин сухопутної оборони північно-західного району Чорного моря [13]. Згідно із цим проектом сухопутна оборона узбережжя розподілялася на три відділи (1-й – від Дністровського лиману до Сичівки, 2-й – охоплював район Очакова – Миколаєва і 3-й – район Станіславова – Херсона – Перекопа).

У даній статті розглянемо лише 1-й відділ сухопутної оборони, тобто район від Дністровського лиману до Сичівки, куди входила і Одеса. Цей відділ складався з управління (м.Одеса), 2-х артилерійських дільниць берегової оборони, полка морської піхоти, ескадрону морської кавалерії та різних допоміжних частин. Вищезгаданий проект віце-адмірала Ю.Покровського дозволяє більш детально розглянути склад і розташування перелічених частин.

1-ша артилерійська дільниця берегової оборони (від Сухого лиману до Аркадії) складалася з 2-х батарей та прожекторної команди. Одна батарея з чотирьох 6-дюймових гармат знаходилася у колонії Люстдорф, друга – з двох гармат та прожекторна команда – біля району Большого Фонтану.

2-га артилерійська дільниця (від Аркадії до Аджалицького лиману) мала три батареї та дві прожекторні команди. Одна батарея з 2-х гармат була розташована у Аркадії, друга з 4-х гармат – в Одесі і третя, теж з 4-х гармат, – у селі Мар'ївка. Прожекторні команди (кожна мала по 2 прожектори) були в Одесі та Мар'ївці.

Караульну службу на узбережжі відбував 1-й полк морської піхоти у складі 3-х куренів. Штаб полка і два курені перебували в Одесі, а третій курень – у районі Овідіополя.

В Одесі також знаходилися ескадрон морської кавалерії, взвод саперів, два інженерні взводи

(телеграфний та телефонний), автомобільний і мотоциклетні відділення, а також радіостанція і два катери для зв'язку та управління цими частинами [14].

Було сформовано управління по квартируванню та постачанню військ Одеського військового округу з Одеським, Вознесенським, Бессарабським, Сімферопольським та Єлисаветградським відділами. Взагалі у 38 пунктах цьому управлінню належало 2986 будівель та споруд, з яких 250 об'єктів були розташовані в Одесі [15].

Головне санітарне управління мало в Одесі 4 медичні заклади: 728-й (200 ліжок) та 811-й (200 ліжок) полкові лазарети, 1-й інфекційний лазарет Червоного Хреста та Одеський військовий лазарет на 400 ліжок [16].

15 липня 1918 р. у Києві відбулося засідання представників Генштабу, яке було присвячено організації української армії. В доповіді начальника Генштабу полковника О.Сливинського відзначалося, що армія відчуває недостачу в молодших офіцерах, бо "унтер-офіцерів вдалося набрати поки усього на 20-25% від необхідного їх числа і то не скрізь" [17]. Тому військове міністерство опрацювало план організації навчальних закладів для підготовки офіцерських кадрів. В Україні повинні були бути створені або відновлені військова академія, кадетські корпуси та 7 юнацьких (юнкерських) шкіл.

В Одесі, крім вищезгаданої авіаційної, планувалося відкрити юнацьку школу на 200 чоловік (2 сотні) та гарматну на 210 чоловік (1 батарея). У наказі від 29 листопада 1918 р. по Головній шкільній управі наголошувалося, щоб організаційну справу по відкриттю шкіл "закінчити у всякому разі не пізніше кінця грудня поточного року, з тим, щоб з початку січня всі школи почали жити звичайним навчальним життям" [18]. На жаль, повністю цей проект ні гетьманським урядом, ні пізніше Директорією УНР так і не був втілений в життя.

Згідно із планом, розробленим військовим міністерством, українська армія повинна була б мати 175 генералів, 14930 офіцерів та 294 тисячі інших чинів [19]. Восени 1918 р. були сформовані тільки офіцерські та унтер-офіцерські кадри в корпусах, піхотних та кінних дивізіях. У листопаді гетьманські війська налічували лише 60 тисяч чоловік. Крім цього, для підтримки гетьманської адміністрації на місцях були ще створені 139 піших та 86 кінних

охоронних комендантських сотень, які увійшли до складу української армії.

В Одесі у жовтні були створені три охоронні сотні, одна з яких була сформована виключно із студентів. Ті, хто знаходився у студентській сотні, отримували 400 крб., а в двох інших – 250 крб. щомісяця [20]. Розташовані були ці сотні на Поліцейській та Жуковського вулицях. Але слід відмітити, що реальна влада в місті належала німецькому командуванню, яке мало в Одесі частини 416-го піхотного полка 212-ї піхотної дивізії (штаб її – у Миколаєві) та кінноту 17-го австро-угорського корпусу [21].

У згоді з німецьким командуванням Рада Міністрів гетьманату ухвалила з 30 листопада по 30 грудня 1918 р. провести достроковий призов новобранців до лав української армії [22]. Але час вже був безповоротно втрачений. Селянство, з якого формувалася рядовий склад армії, незадоволене аграрною політикою, вороже ставилося до гетьманського уряду і було б після мобілізації занадто ненадійним елементом в армії.

Німеччина, зазнавши поразки у Першій світовій війні і охоплена революцією, розпочала підготовку до евакуації своїх військ з України. Політика австро-німецької окупаційної влади, яка мала за мету не допустити створення численних українських збройних сил, призвела до того, що Україна напередодні війни з Радянською Росією (січень 1919 р.) залишалася без власної національної армії.

Хитким було і становище гетьманського уряду. Опозиційні П.Скоропадському політичні сили утворили альтернативний уряд – Директорію, розпочали у листопаді 1918 р. збройну боротьбу проти гетьманату. У цій ситуації в Одесі вся влада перейшла до рук військових. Командуючий 3-м армійським корпусом генеральний бунчужний Стельницький в наказі від 26 листопада 1918 р. за № 262 повідомляв: "Ч.1. Наказом Ясновельможного Пана Гетьмана від 7 листопада за № 309 та від 18 листопада за № 253 вся територія Української Держави стає театром військових дій", а тому "всі громадянські власті Одеського градоначальства підкоряються мені" [23].

В цей же день політична ситуація в місті корінним чином змінилася: в одеський порт увійшли військові кораблі Антанти. А з півночі, з району Роздільна – Помічна, на Одесу просувалися республіканські війська Директорії. В місті активно формуються російські офіцерські добровольчі дружини, які пізніше, наприкінці грудня, розпочнуть збройну боротьбу з українськими військами в Одесі,

а поки новий командуючий 3-м корпусом генерал-лейтенант В.Д.Бискупський запевняв, що було б неймовірним, якби петлюрівці оволоділи містом, бо в Одесі союзні війська і безліч бойових запасів [24]. Але всі симпатії гетьманських частин заложи – на боці Директорії.

Тому, коли республіканські частини з Бірзули підійшли до Одеси, а в гетьманських військах відкрито заявляли про підтримку Директорії, міська влада і штаб корпусу після переговорів визнали в місті владу Директорії, і 12 грудня петлюрівські війська увійшли до Одеси.

Отже, гетьманські війська, які протягом 7 місяців створювалися в Одесі, припинили своє існування, але весь їх особовий склад, за винятком частини вищого командування, перейшов до лав республіканської армії. Але вже через тиждень після боїв у місті з добровольчими загонами, Одеса буде остаточно втрачена для українських військ в період національно-демократичної революції 1917-20 рр.

Таким чином, підводячи підсумки, слід відмітити, що військове міністерство гетьманату продовжувало створювати регулярну армію за планом, опрацьованим ще Центральною Радою. Передбачалося, що українська армія буде складатися із 8 армійських піхотних корпусів та 4-х кінних дивізій. Цього на думку військових було досить, щоб забезпечити Україні безпеку і зберегти її державність.

Політика австро-німецького командування, яка проводилася відносно України, не дала можливості повністю реалізувати план українських військових. Були створені переважно офіцерські та унтер-офіцерські кадри – штаби без військ, в командному складі яких було багато російських офіцерів старої армії. Всі вони мали належну освіту і бойовий досвід Першої світової війни. Це відрізняло гетьманську армію від військ Центральної Ради, коли, особливо у 1917 р., в частини, які формувалися, приймалося чимало добровольців невійськових.

Одеса, в якій ще Центральною Радою, а потім гетьманським урядом формувалися штаб корпусу та частини двох дивізій, стала центром, де створювалося кадрове ядро національної армії на Півдні України.

За період гетьманату в Одесі були сформовані штаби 3-го корпусу та 5-ї піхотної дивізії, гарматна бригада, авіазагон, різні технічні частини. Формувалися 18-й Поморський та 19-й Одеський полки, авіадивізіон, створювалася сухопутна оборона узбережжя Чорного моря; планувалося відкрити декілька військових навчальних закладів.

На жаль, зовнішні та внутрішні події, в яких опинилася Україна в період гетьманату, не дали можливості реалізувати все, що було намічено.

У грудні 1918 р. всі гетьманські частини в Одесі поповнили ряди республіканської армії. В історії українських збройних сил Півдня України періоду національно-демократичної революції 1917-20 рр. наступив останній період, пов'язаний вже з Директорією Української Народної Республіки.

Література

1. Історія українського війська. – Львів, 1936. – Ч. III. – 275 с.; Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. – Львів: Каменяр, 1994. – 571 с.; Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойові дії українських збройних сил 1917-21 рр. – К.: Україна, 1995. – 208 с.; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917-21 роки. – К.: Тиражувальний центр УРП, 1995. – 258 с.; Бородич Л.В. Спеціальні військові і охоронні підрозділи Центральної Ради, гетьманату та Директорії // Історія України. – 1999. – № 17. – С. 6-9.
2. Пархоменко В.А. Українські національні формування на Миколаївщині у 1917-18 рр. // Наукові праці. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998. – Т.1. – С. 47.
3. Винниченко В. Відродження нації. – К.: Політвидав України, 1990. – Т.3. – С. 22.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф. 1074, оп. 1, спр. 2а, арк. 11.
5. Ibid., арк. 34.
6. Ibid., ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 41.
7. Ibid., ф. 1074, оп. 2, спр. 17, арк. 59, 91, 92.
8. Одесский листок. – 1918. – 28 мая.
9. ЦДАВОВ України, ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 47.
10. Ibid., ф. 1074, оп. 1, спр. 2, арк. 19.
11. Ibid., оп. 2, спр. 17, арк. 13.
12. Ibid., арк. 37.
13. Ibid., ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 60-62.
14. Ibid., арк. 60.
15. Ibid., арк. 1.
16. Ibid., ф. 1074, оп. 1, спр. 2а, арк. 9.
17. Ibid., ф. 1077, оп. 1, спр. 55, арк. 1.
18. Ibid., ф. 1074, оп. 2, спр. 12, арк. 135.
19. Дерябин А. Гражданская война в России 1917-1922. Национальные армии. – М.: Фирма "Издательство АСТ", 1998. – С. 14.
20. Одесский листок. – 1918. – 5 ноября.
21. ЦДАВОВ України, ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 54.
22. Центральний державний історичний архів України, ф. 707, оп. 313, спр. 1, арк. 425.
23. Одесский листок. – 1918. – 28 ноября.
24. Ibid. – 6 декабря.